

UOT: 330. 338. 32

BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ MADDİ-TEXNİKİ BAZASININ İNKİŞAF MEXANİZMİ

Məhərrəmovə Sevil Aydın qızı,

Aqromexanika Elmi-Tədqiqat İnstitutunun doktorantı

Tel.: (051) 744-78-80; e-mail: agromexanika.etiqb@mail.ru

Xülasə

Məqalədə kənd təsərrüfatının və onun maddi-texniki bazasının inkişafının müasir vəziyyəti öyrənilmişdir. Bu sahədə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının maddi-texniki resursların əldə edilməsi zamanı qarşılaşdıqları çətinliklərə nəzər salınmış və həmin çətinliklərin aradan qaldırılması üçün elmi əsaslandırılmış təkliflər verilmişdir. İstehsalçıların maddi-texniki resurslarla təminatının yaxşılaşdırılması üçün onların arasında müntəzəm sorğuların aparılmasının və bu əsasda maddi-texniki resurslara tələbatın müəyyənəşdirilməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir.

***Açar sözlər:** kənd təsərrüfatı, aralıq xərclər, maddi-texniki baza, qiymət tənzimlənməsi.*

Giriş

Aqrar sahədə əsaslı islahatların aparılması bu sahədə çoxuqladlı iqtisadiyyatın formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Hazırda kənd təsərrüfatında müxtəlif mülkiyyət formalarına aid çoxsaylı müəssisə və təsərrüfatlar fəaliyyət göstərir və onların inkişafını daha çox bazar mexanizmi tənzimləyir. Bu təsərrüfat formalarının rəhbərləri bazar informasiyaları əsasında bu və ya digər məhsulun istehsalına dair qərarlar qəbul edirlər. Bütün bunlarla yanaşı müəssisə və təsərrüfatlar istehsal etdikləri məhsulları reallaşdırmaq üçün satış kanallarını sərbəst müəyyənləşdirir və istehsal prosesinin təşkili üçün lazım gələn maddi-texniki resursları özləri lazım bildikləri bazar subyektlərindən əldə edirlər. Deyilənlər onu göstərir ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən məhsul istehsalçılarının istehsal-satış fəaliyyətinə demək olar ki, heç bir müdaxilə yoxdur və onlar bazar fəaliyyətinə dair qərarları sərbəst surətdə qəbul edirlər. Bu, onu deməyə əsas verir ki, indiki şəraitdə ölkəmizin aqrar sahəsinin inkişafını daha çox tələb-təklif mexanizmi tənzimləyir. Təsərrüfat fəaliyyətində bu sərbəstlik fermerlərin istehsala marağını daha da gücləndirmiş və bu da öz növbəsində aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasına tökan vermişdir. Aqrar sahənin gələcəkdə dinamik təmin olunması və daha yüksək göstəricilərə nail olma onun maddi-texniki bazasının inkişaf mexanizminin təkmilləşdirilməsindən asılıdır.

Məlumatlar və metodologiya

Araşdırmada Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarından, habelə mövzuya dair elmi ədəbiyyatlarda verilən məlumatlardan istifadə edilmişdir. Tədqiqatın gedişində dinamika sıraları, müqayisəli təhlil, analiz və sintez, indeks təhlili və digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatının inkişafının və maddi-texniki resurslarla təminatının müasir vəziyyəti

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, son dövrlərdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu ardıcıl olaraq yüksəlməkdə davam etmişdir. Belə ki, 2014-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artımı 1784,2 milyon manata bərabər olmuş və yaxud 34,1% təşkil etmişdir. Bu illər ərzində bitkiçilik və heyvandarlıq sahəsinin ümumi məhsulunun artımı müxtəlif səviyyələrdə olmuşdur. Təhlil edilən illərdə bitkiçiliyin ümumi məhsulunun artımı 736.6 milyon manat, heyvandarlığın ümumi məhsulunun artımı isə 1047,6 milyon manat təşkil etmiş və bu, müvafiq olaraq 30,1% və 37,7% artım deməkdir. Göründüyü kimi, bazar mexanizminin təsiri altında inkişaf heyvandarlığın inkişafını daha çox stimullaşdırır. Bu, fikrimizcə, ölkə əhalisinin heyvandarlıq məhsullarına tələbatının tam ödənilməməsi və həmin bazarın potensial tutumunun çox olması ilə əlaqədardır. Belə şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları heyvandarlıq məhsullarının istehsalında daha çox maraqlı olur və sərəncamlarında olan resursları bu məhsulların istehsalına ayırırlar.

Təhlil edilən illər ərzində əksər növ kənd təsərrüfatı məhsullarının natural ifadədə artımı müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2014-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə dənli və dənli paxlaların istehsalının artımı 925,9 min ton (38,8%), pambıq istehsalının artımı 5,7 dəfə, tütün istehsalının artımı 2,2 dəfə, kartof istehsalının artımı 79,6 min ton (9,7%), tərəvəz istehsalının artımı 334.2 min ton (28,1%), şəkər çuğunduru istehsalının artımı 103,9 min ton (60,0%), dən üçün günəbaxan istehsalının artımı 3,8 min ton (19,2%), meyvə və giləmeyvə istehsalının artımı 160,0 min ton (18,8%), üzüm istehsalının artımı 19,9 min ton (13,5%), çay istehsalının artımı isə 0,4 min ton (85,1%) təşkil etmişdir. Nəzərdən keçirilən illər ərzində yalnız bostan məhsullarının istehsalında azalmalar müşahidə edilmiş və bu, 39,0 min ton (8,8%) təşkil etmişdir. Fikrimizcə, bostan məhsullarının istehsalının azalması bu məhsul bazarının potensial tutumunun artım tempinin azalması və yaxud başqa sözlə desək, bazarın “doyması” ilə əlaqədar olmuşdur. Bu illər ərzində heyvandarlıq məhsullarından ət istehsalının artımı 34,8 min ton (11,9%), süd istehsalının artımı 224,6 min ton (12,1%), yumurta istehsalının artımı isə 113,5 milyon ədəd (7,3%) təşkil etmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları indiki şəraitdə istehsal-iqtisadi əlaqələrini özləri sərbəst olaraq formalaşdırırlar. Onlar məhsul istehsalını təşkil etməkdən ötrü təchizat zəncirini nizamlayır, xammal və material göndərənlərlə faydalı əlaqələr qurmağa çalışır, aldıqları xammallara və faydalandıqları xidmətlərə görə müəyyən xərclər çəkməli olurlar ki, bu xərclər bütövlükdə kənd təsərrüfatının aralıq xərclərini formalaşdırır. İstehsalın təşkilində istifadə edilən xammalların və materialların müəyyən qismi müəssisə və təsərrüfatların özündə istehsal edilir və istehsal ehtiyaclarına yönəldilir. Qalan hissəsi isə iqtisadiyyatın başqa sahələri ilə qurulan əlaqələr sayəsində əldə edilir. Məşhur rus iqtisadçı alimi A.V. Qolubov kənd təsərrüfatının və bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təsərrüfatların iqtisadi münasibətlərinin iki tipini fərqləndirir. O, aqrar iqtisadiyyatın ölkə iqtisadiyyatının başqa sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin uyğunsuzluğuna dair apardığı tədqiqatlarında yazır: “Kənd təsərrüfatının ərzaq zənciri üzrə öz tərəfdaşları - tədarükçülər, emalçılar, kənd təsərrüfatı məhsullarının

satıcıları və başqa tərəfdaşlarla iqtisadi münasibətlərinin məhsuldaxili mübadilə adlandırılmaqla fərqləndirilməsi məqsədəmüvafiqdir ki, bu əlaqələr aqroməhsul istehsalçılarının yanacaq, elektrik enerjisi, mineral gübrələr və s. göndərənlərlə sahələrarası əlaqələrindən keyfiyyətə fərqlənir. Birinci halda vahid texnoloji zəncir özünü göstərir və bu texnoloji zəncir üzrə hərəkət edən kənd təsərrüfatı xammalı tədricən son məhsula, hər şeydən əvvəl, ərzaq məhsuluna çevrilir. Zəncirin hər bir sonrakı həlqəsi ilkin dəyərə (xammala) mahiyyətə özünün dəyərini əlavə edir. Bu ilkin xammal olmadan bütün ərzaq zənciri mümkün deyil. Ona görə də məhsuldaxili mübadilə ənənəvi sahələrarası mübadilədən tamamilə fərqlənən iqtisadi mübadilənin spesifik forması kimi özünü büruzə verir” [2, s. 133-134].

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın ümumi məhsul buraxılışına, aralıq xərclərinə və əlavə dəyərində dair məlumatlar aşağıdakı cədvəldə və şəkildə əks etdirilmişdir (Cədvəl 1; Şəkil 1).

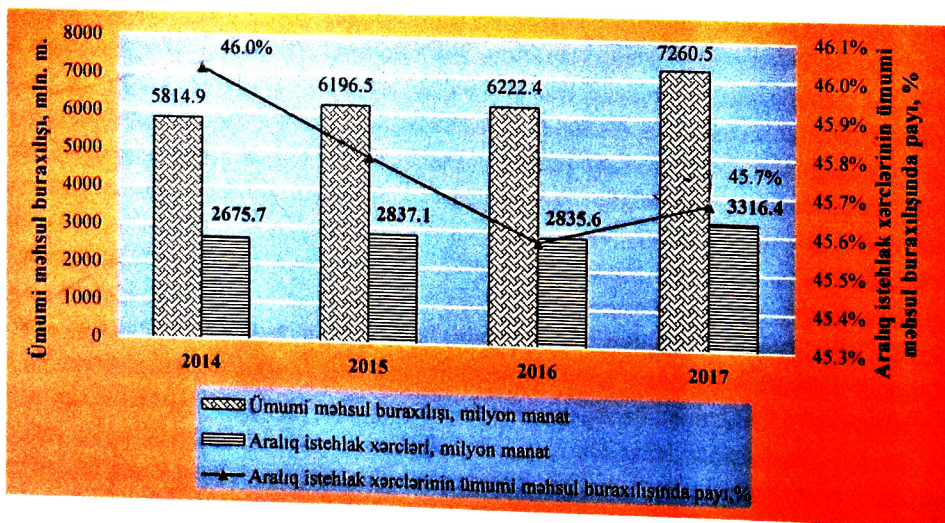
Cədvəl 1. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda ümumi məhsul buraxılışı, aralıq xərclər və əlavə dəyər (cari qiymətlərlə, milyon manat)

Göstəricilər	2014	2015	2016	2017
Ümumi məhsul buraxılışı	5814,9	6196,5	6222,4	7260,5
Aralıq xərclər	2675,7	2837,1	2835,6	3316,4
Aralıq xərclərin ümumi məhsul buraxılışında payı, %	46,0	45,8	45,6	45,7
Əlavə dəyər	3139,2	3359,4	3386,8	3944,1
Əlavə dəyərin ümumi məhsul buraxılışında payı, %	54,0	54,2	54,4	54,3

Mənbə: Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi 2014-2017-ci illər ərzində aralıq xərclərin məbləği 2675,7 milyon manatdan 3316,4 milyon manata qədər, yaxud 24,0% artmışdır. Bu illər ərzində aralıq istehlak xərclərinin ümumi məhsul buraxılışında tutduğu pay demək olar ki, dəyişməmiş və bu göstəricinin səviyyəsi 45,6-46% arasında olmuşdur.

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda ümumi məhsul buraxılışı, aralıq xərclər və əlavə dəyər

Son illər kənd təsərrüfatında əldə edilən nailiyyətlərin əsasında dövlət tərəfindən bu sahənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə yönəlik tədbirlərin həyata keçirilməsi çox böyük rol oynamışdır. Maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi kənd təsərrüfatında yerinə yetirilən texnoloji proseslərin ahəngdar və vaxtında icra olunmasına şərait yaratmış, bu isə öz növbəsində məhsul istehsalının artımına və onun iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən qədər yüksəlişinə gətirib çıxarmışdır.

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün onun tərkibinə daxil olan ayrı-ayrı resurslar üzrə təminatın son illər necə dəyişməsinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, 2010-cu ilə müqayisədə 2018-ci ildə ölkədə traktorların miqdarı 21,3 min ədəddən 34,8 min ədədə qədər və yaxud 63,4% artmışdır. Bu illər ərzində traktorların mühərrikinin gücünün artımı 1451 min at gücündən 2090 min at gücünə çatmış və yaxud artım 44,3% təşkil etmişdir.

Baxılan dövrdə ölkə üzrə taxılıyığan kombaynların sayı 1,9 mindən 3,7 minə qədər və yaxud 94,7% artmışdır.

Son beş ildə heç də əksər növ texnika növlərində artım müşahidə edilməmişdir. Əksinə, kotanların, kultivatorların, taxıl-toxumsəpənlərin, otbiçənlərin, otpresləyənlərin, yemyığanların sayında azalmalar özünü göstərmişdir. Belə ki, 2014-cü ilə müqayisədə 2018-ci ildə kotanların sayı 5507-dən 4350-ə qədər və yaxud 21,0%, kultivatorların sayı 711-dən 589-a qədər və yaxud 17,2%, taxıl-toxumsəpənlərin sayı 2051-dən 1697-ə qədər və yaxud 17,3%, otbiçənlərin sayı 1393-dən 660-a qədər və yaxud 52,6%, otpresləyənlərin sayı 1727-dən 1656-a qədər və yaxud 4,1%, yemyığanların sayı 616-dən 277-ə qədər və yaxud 45,0%, bərk mineral gübrə dağışanların sayı 245-dən 211-ə qədər və yaxud 13,9% azalmışdır. Bu azalmanın səbəbi əvvəlki dövrlərdən qalmış və fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş texnikaların sıradan çıxması ilə əlaqədardır. Lakin dünyanın qabaqcıl şirkətlərindən alınan və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının sərəncamına verilən texnikaların sayı ilbəil artmaqda davam edir. Bu da öz növbəsində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının daha müasir texniki resurslarla təminatına imkan yaratmışdır.

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının inkişaf səviyyəsini, fikrimizcə, nisbi göstəricilər daha yaxşı xarakterizə edir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının texnika ilə təminatına aydınlıq gətirilməsi çox vacibdir (*Cədvəl 2: Şəkil 2*).

Cədvəl 2. Kənd təsərrüfatının texnika ilə təminatı

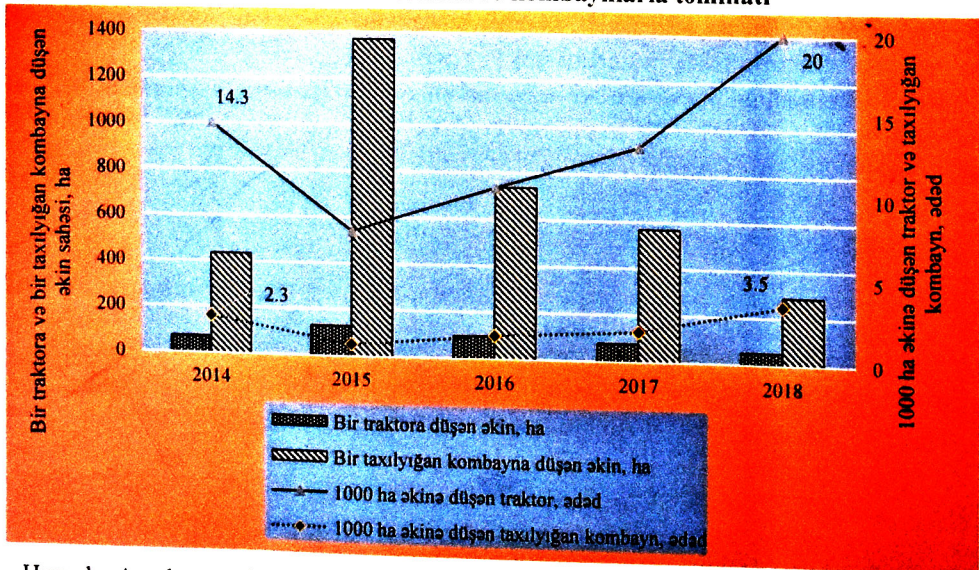
	2014	2015	2016	2017	2018
1000 ha əkinə düşən traktor, ədəd	14,3	7,7	10,5	13,1	20,0
Bir traktora düşən əkin, ha	70,0	129,0	96,0	76,0	50,0
Müvafiq bitkilərin 1000 ha əkin sahəsinə düşən kombaynların (maşınların) sayı, ədəd					
Taxılıyığan	2,3	0,7	1,4	1,8	3,5
Qarğıdalıyıqan	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3
Kartofyıqan	0,6	0,1	0,1	0,2	0,7
Çuğunduryıqan	1,6	1,2	0,1	0,6	3,6

Pambıqyığan	3,7	4,6	1,7	2,3	3,7
Bir kombayna (maşına) düşən müvafiq bitki əkinləri, ha					
Taxılıyığan	434	1369	736	567	286
Qarğıdalıyığan	5385	18455	17928	17845	3175
Kartofyığan	1581	15244	12558	4898	1521
Çuğunduryığan	634	820	7061	1740	276
Pambıqyığan	266	217	577	439	272
100 traktora düşür, ədəd					
Kotan	24	5	6	8	12
Kultivator	3	0,4	0,5	1,0	2,0
Taxıl - toxumsəpənlər	9,0	2,0	2,0	3,0	5,0
Otbiçən	6,0	1,0	1,0	2,0	2,0

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə, DSK, 2019, s. 67.

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, son beş ildə 1000 hektar əkinə düşən traktorların sayı 14,3-dən 20-yə qədər və yaxud 39,9% artmışdır. Təhlil edilən illər ərzində 1000 hektar əkin sahəsinə düşən taxılıyığan kombaynların sayı 2,3-dən 3,5-ə qədər və yaxud 52,2%, çuğunduryığanların sayı 1,6-dan 3,6-ya qədər və yaxud 2,3 dəfə artmış, pambıqyığanların sayı isə dəyişməmişdir. Təhlil edilən illər ərzində hər min hektar əkin sahəsinə düşən pambıqyığan kombaynların sayında dəyişiklik olmamışdır. Bir kombayna (maşına) düşən əkin sahələri də müxtəlif səviyyələrdə dəyişmişdir. Son beş ildə taxılıyığan, qarğıdalıyığan və çuğunduryığan kombaynların hər bir vahidinə düşən əkin sahəsində hissə ediləcək azalmalar olmuş, pambıqyığan maşınlar üzrə isə həmin göstəricinin səviyyəsi cüzi də olsa, yüksəlmişdir.

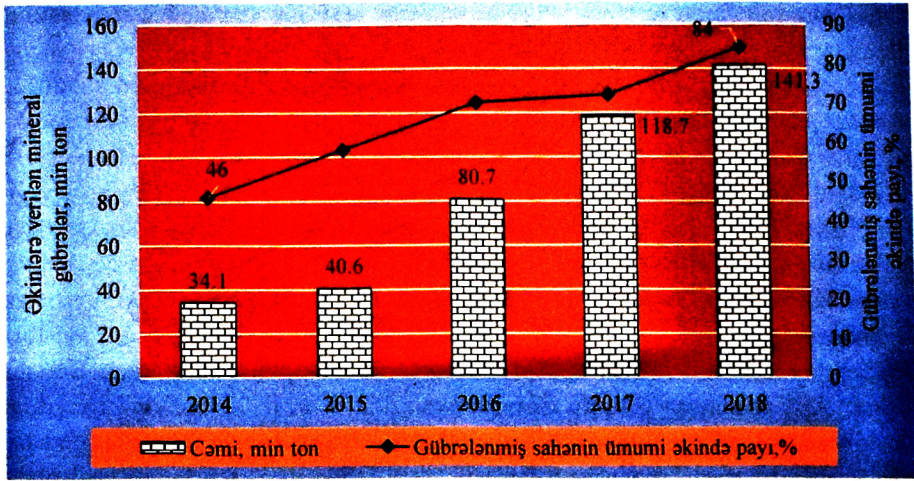
Şəkil 2. Kənd təsərrüfatının traktorlarla və kombaynlarla təminatı

Hazırda Azərbaycanda "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar cəmiyyəti kənd təsərrüfatının texniki resurslarla təminatında mühüm rola malikdir.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının mühüm elementlərindən biri də əkinlərə verilən mineral gübrələrdir. Tədqiqat göstərir ki, son beş ildə cəmi əkinlərə verilən mineral gübrələrin miqdarı 2014-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə 34,1 min tondan 141,3 min tona qədər və yaxud 4,1 dəfə artmışdır. Bu illər ərzində hər hektar əkinə verilən gübrənin miqdarı isə 19 kq-dan 72 kq-a çatmış və yaxud 3,8 dəfə artmışdır. Əgər 2014-cü ildə cəmi əkin sahəsinin 46%-i gübrələnirdisə, 2018-ci ildə gübrələnən əkin sahəsinin payı cəmi əkin sahəsində 84%-ə yüksəlmiş və yaxud 1,8 dəfə artmışdır (Şəkil 3).

Şəkil 3. Kənd təsərrüfatında əkinlərə mineral gübrələrin verilməsi, 100% qidalı maddə hesabı ilə

Müvafiq bitkilərin əkin sahəsinə verilən gübrələrin miqdarının artımı, eyni zamanda gübrələnən sahənin cəmi əkin sahəsində payının çoxalması məhsul istehsalının və sahə vahidindən məhsuldarlığın artımına gətirib çıxarmışdır. Bu artım daha böyük ola bilərdi, belə ki, mütəxəssislərin qənaətinə görə, idxal olunan gübrələrin keyfiyyəti bütün hallarda yüksək deyil. Belə vəziyyət məhsuldarlığın çox da böyük olmayan artımı ilə nəticələnsə də, heç də gözlənilən məhsuldarlıq səviyyəsinə nail olmağa imkan vermir. Ona görə də mineral gübrələrin ölkəmizin özündə istehsalının təşkili imkanlarının reallaşdırılması məqsədmüvafiqdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hələlik ölkəmizdə istifadə olunan gübrələrin müəyyən qisminin xarici ölkələrdən idxalı davam edir. Belə ki, 2014-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə ölkəmizə idxal olunan cəmi mineral gübrələr 153,6 min tondan 286,7 min tona qədər və yaxud 1,9 dəfə artmışdır. Baxılan illər ərzində ölkə üzrə azotlu gübrələrin idxalı 98,7 min tondan 194,9 min tona qədər və yaxud 2,0 dəfə, kaliumlu gübrələrin miqdarı 5,7 min tondan 8,1 min tona qədər və yaxud 42,1%, sair növ gübrələrin miqdarı 31,7 min tondan 83,7 min tona qədər və yaxud 2,6 dəfə artmışdır. Bu illər ərzində fosforlu gübrələrin miqdarı isə kəskin azalmışdır.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin mənfəətlik səviyyəsi iqtisadiyyatın bir sıra başqa sahələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin mənfəətlik səviyyəsi ilə müqayisədə xeyli aşağı olur. Belə vəziyyət istehsalçılara lazım gələn maddi-texniki resursların onların özlərinin vəsaitləri hesabına əldə edilməsinə imkan vermir. Ona görə də bu sahədə sahibkarlıqla məşğul olan subyektlərin dövlət tərəfindən müdafiə olunmasına ehtiyac duyulur. Azərbaycanda da bu baxımdan məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir.

Kənd təsərrüfatının müdafiəsinə yönəldilmiş tədbirlər sırasına sözügedən sahədə fəaliyyət göstərən məhsul istehsalçılarının vergilərdən azad edilməsi, onlara dövlət tərəfindən güzəştli şərtlərlə kreditlərin ayrılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı məqsədilə idxal edilən istehsal vasitələrinə güzəştli idxal gömrük rüsumlarının tətbiqi, “Aqrolizing” ASC tərəfindən satılan kənd təsərrüfatı texnikalarının, maşın və avadanlıqlarının dəyərinin 40%-nin dövlət büdcəsindən ödənilməsi aiddir. Sadalanan bu tədbirlərin hamısı kənd təsərrüfatında istifadə edilən maddi-texniki resursların qiymətlərinin səviyyəsinə təsir edir, qiymət səviyyələrinin istehsalçılar üçün daha münasib olmasına şərait yaradır. Bu baxımdan həmin tədbirlər kənd təsərrüfatında maddi-texniki resurslarla təminatın tənzimlənməsi üzrə həyata keçirilən birbaşa və dolayı tədbirlər sırasına aid edilə bilər. Bu tədbirlərin icrası nəticəsində istehsalçıların sərəncamlarında olan maddi-texniki resursların sürətlə yenilənməsi baş vermiş və həm də bu, daha səmərəli resurslar hesabına təmin edilmişdir. Bu texnikalar dünyanın kənd təsərrüfatı texnikası istehsalı sahəsində tanınmış şirkətlərinindir. Hazırda onları istənilən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçısı sifariş etmək imkanlarına malikdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin texnikaların dəyərinin istehsalçılar tərəfindən ödəniləcək hissəsini iri təsərrüfatlar qarşılamaq imkanındadır. Xırda təsərrüfatlar belə imkanlara malik deyil və onların fiziki və iqtisadi ölçüləri buna imkan vermir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maddi-texniki resurs əldə etmələri qaydalarında son dövrlər edilən dəyişikliklər dövlətin bu məqsədlə ayırdığı vəsaitdən daha qənaətlə istifadəyə imkan verəcəkdir. Belə ki, əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq hazırda məhsul istehsalçılarında lazım gələn texniki resursların müxtəlif şirkətlər tərəfindən gətirilməsi fərdi sifarişlər əsasında. Əvvəlki dövrlərdə isə bundan fərqli olaraq texniki resurslar bu sahədə müstəsna hüquqlara malik olan “Aqrolizing” ASC tərəfindən gətirilib istehsalçılara təklif edilirdi. Kiçikölçülü təsərrüfatların isə həmin qurumdan tələb olunan resursları əldə etmək imkanları olmadığına görə onların satışı problemə çevrilirdi. Hazırda bu resurslar konkret tələb irəli sürən sahibkarlıq strukturuna çatdırılır və sifariş ünvanlı xarakter daşıyır. Fərdi sifarişçi qismində çıxış edən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçısı resursu əldə edərkən onun dəyərinin 20%-ni ödədikdən sonra həmin resursun dəyərinin 40%-i dövlət büdcəsindən ödənilir. Texnikaların dəyərinin qalan hissəsi nəzərdə tutulan dövrdə məhsul istehsalçıları tərəfindən qarşılır.

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının inkişaf mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Dünyanın əksər ölkələrində kənd təsərrüfatında istifadə edilən maddi-texniki resursların, eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri tənzimlənir. Bu zaman qiymətlərin səviyyəsinə həm birbaşa, həm də dolayı müdaxilələrdən istifadə edilir. Qiymətlərin səviyyələrinə belə müdaxilələr zamanı bir tərəfdən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında, başqa bir tərəfdən isə maddi-texniki resurs istehsalçılarında geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün əlverişli imkanlar yaradılır. Bütün bunlara nail olmaq üçün kənd təsərrüfatında qiymət dispariteti (uyğunsuzluğu) fasiləsiz surətdə öyrənilir, qiymətlərin artım sürətinin hansı bazar subyektlərinin xeyrinə dəyişməsi aşkara çıxarılır və qiymət uyğunsuzluğunun aradan qaldırılması üçün təsirli tədbirlər işlənib hazırlanır və reallaşdırılır. Ölkəmizə gəldikdə, onu qeyd edə bilərik ki, bizdə çoxsaylı maddi-texniki resurslar istehsal edilmədiyinə görə həmin resursların dinamikasını öyrənmək və onları kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin dinamikası ilə müqayisə etmək çətinliyi meydana çıxır. Həm də burada onu qeyd etmək yerinə düşər ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istehsal

ehtiyaclarını qarşılamaq üçün texnikalar çox müxtəlif ölkələrdən (Almaniyadan, Türkiyədən, İrandan, Yaponiyadan, Rusiyadan və s.) gətirilir və həmin ölkələrin hər il seçilməsi dayanıqlı xarakter daşımır. Ona görə də istehsalçılar tərəfindən istifadə edilən texniki resursların qiymətlərinin dinamikasına aydınlıq gətirmək çətin olur. Bu resursların yalnız müəyyən hissəsinin konkret ilə aid qiymətlərini əldə etmək mümkündür.

Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanın kənd təsərrüfatında istifadə edilən bəzi kənd təsərrüfatı texnikalarının qiymətləri göstərilmişdir (Cədvəl 3).

Cədvəl 3. Azərbaycanın kənd təsərrüfatında istifadə edilən bəzi texnikaların qiymətləri

Texnikanın adı	İstehsalçı ölkə	Təyinatı	Qiyməti, man.
Çöpdoğrayan	Türkiyə	Çöp doğramaq	6860
Riper, 7 gövdəli	İran	Yumşaltma	4050
Riper, 9 gövdəli	İran	Yumşaltma	4460
Riper, 11 gövdəli	İran	Yumşaltma	5000
Hamarlayıcı hidravlik	İran	Torpağı hamarlamaq	4650
Çiləyici –qoşulan qollu, 2000 litr	Türkiyə	Çiləyici	10300
Çiləyici -qoşulan qollu, 1000 litr	Türkiyə	Çiləyici	8300
Kotan -4 gövdəli, asma (təkərli)	Azərbaycan	Yer şumlayan	3740
Kotan -5 gövdəli asma, (təkərli)	Azərbaycan	Yer şumlayan	4100
Kotan -3 gövdəli	İran	Yer şumlayan	2250
Universal yemüydən qurğu	Azərbaycan	Dənli bitkilərin üyüdülməsi	780
Çiyidsəpən	Türkiyə	Cərgəli səpin	8040
Kartofbasdıran	İran	Kartof basdırmaq	6700
Çiləyici -qollu, 1000 l	Türkiyə	Çiləmə	4950

Mənbə: Cədvəl "Aqrolizing" ASC-nin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, göstərilən kənd təsərrüfatı texnikalarının qiyməti məhsul istehsalçılarının həmin texnikaları əldə etmələri baxımından elə də ucuz deyil. Lakin ölkəmizin kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən fərdi sahibkar təsərrüfatlarının bu texnikaları əldə etmələri onların maliyyə imkanları çərçivəsindədir. Tədqiqat göstərir ki, fərdi sahibkar təsərrüfatı bir ədəd Türkiyə istehsalı olan çiyidsəpən maşın əldə etmək üçün 2018-ci ildə 29,3 ton taxıl satmalı olmuşdur. Həmin texnikanı əldə etmək üçün fərdi sahibkara həmin ildə tələb olunan xam pambığın miqdarı 13,9 ton təşkil etmişdir. Tütün, kartof, tərəvəz (açıq torpaqda), üzüm və süd məhsulları üzrə həmin göstərici müvafiq olaraq 4,0, 16,0, 27,3, 18,4 və 14,9 tona bərabər olmuşdur.

Hazırda kənd təsərrüfatının maddi-texnika bazasının mühüm elementi hesab edilən gübrələrin məhsul istehsalçılarına satışı güzəştli qiymətlərlədir. Fermerin əldə etdiyi gübrələrin dəyərinin 70%-i dövlət büdcəsindən ödənilir. Qalan 30% dəyərin qarşılınması isə fermerin üzərinə düşür. Əgər fermer gübrənin dəyərini tam olaraq ödəməli olsaydı, onda onun geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək imkanları çox aşağı ola bilərdi. Təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, fermer tərəfindən 1 ton ammonium-nitratın əldə edilməsi güzəştli qiymətlərlə ona 160,0 manata başa gəlir və qiymətin qalan hissəsini - 373,4 manatın (70%) dövlət ödəyir.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatında istifadə edilən mineral gübrələrin qiymətləri dolayı vasitələrdən istifadə edilməklə tənzimlənir və bu tənzimləmə elə həyata keçirilir ki, istehsalçıların müxtəlif gübrələrə əlyətərliyi təmin olunsun. Gübrələrin qiymətlərinin subsidiyalaşdırılması buna imkan verir. Ölkənin müxtəlif regionlarında gübrələrə istehsalçıların əlyətərliyinin təmin olunması məqsədilə əksər rayonlarda satış bazarları yaradılmışdır. Bu, istehsalçılara vəsaitlərinə qənaət etməklə gübrələrin məhsul istehsalına yaxın yerlərdə əldə edilməsinə imkan verir.

Gələcəkdə gübrə istehsalı üçün ölkədə müvafiq infrastrukturun inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. “Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi İqtisadiyyat Nazirliyi ilə birgə, zərurət yarandıqda, gübrə (eyni zamanda biogübrə) istehsal edən zavodların yaradılmasında özəl sektora lazımı dəstəyin verilməsini nəzərdən keçirəcəkdir. Neft-qaz sektorunda mövcud olan potensial imkanlardan biri də gübrə zavodlarının tikilməsidir və kənd təsərrüfatı sektorunda görülən tədbirlər belə imkanlara uyğun olaraq koordinasiya ediləcəkdir” [1, s. 94].

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının formalaşdırılması və inkişafı məsələlərinə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə geniş diqqət yetirilmişdir. Bu sənəddə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının müvafiq texnika və avadanlıqlarla təminatı və aqroservis bazarının inkişafı baxımından aktual məsələlər müəyyənləşdirilmişdir. Həmin məsələlər aşağıdakılardır:

- *istismar müddəti başa çatmış texnikaların yeniləri ilə əvəz edilməsi məqsədilə dövlət dəstəyi tədbirlərinin davam etdirilməsinin texniki-iqtisadi baxımdan qiymətləndirilməsi;*
- *əkinçiliyin bütün sahələri (məsələn, pambıq, tərəvəz, kartof, şəkər çuğunduru və digər sahələr) üzrə müxtəlif texnikaların parkının fiziki və mənəvi cəhətdən yenilənməsi;*
- *kiçik və ortaölçülü təsərrüfatçılıq subyektlərinin spesifik ehtiyacları nəzərə alınmaqla onların maşın, texnika və avadanlıqlarla təminatının texniki iqtisadi əsaslandırılmasının hazırlanması;*
- *aqroservis xidmətlərinin həyata keçirilməsi sahəsində rəqabətin və keyfiyyətin təmin olunması məqsədilə aqroservis xidməti göstərən biznes subyektləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi.*

Göründüyü kimi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının müvafiq maşın, texnika və avadanlıqlarla təminatının həlli gələcəkdə də dövlətin lazımı diqqət yetirəcəyi problemlər sırasına daxil olacaqdır. Problemin həllinə belə yanaşma sayəsində, fikrimizcə, qlobal rəqabətin genişləndiyi dövrdə yerli müəssisə və təsərrüfatların rəqabətqabiliyyətliliyinə nail olmaq olar. Bütün bunlarla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, istehsalçılara lazım olan texniki-resursların müəyyənləşdirilməsində onların fikirlərinin öyrənilməsi çox təqdirəlayiqdir. Bu barədə Strateji Yol Xəritəsində göstərilir: “Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal və emalı üzrə kiçik və orta təsərrüfat subyektlərinin itkilərinin azaldılması, eləcə də səmərəliliyin artırılması üçün onların kiçikhəcmli texnikaya, maşın və avadanlıqlara ehtiyaclarını öyrənmək məqsədilə sorğular və təhlillər aparılacaqdır. Bunun əsasında təsərrüfatların kiçikhəcmli texnika, maşın və avadanlıqlarla təminatının yaxşılaşdırılması üçün təkliflər hazırlanacaqdır” [1, s. 91].

İndiki şəraitdə ölçüsündən asılı olmayaraq, təsərrüfat subyektlərinin maddi-texniki resurslarla təminatına dair qəbul edilən qərarların əsasında onlardan sorğu vasitəsilə əldə edilən informasiyaların dayanması həmin subyektlərin bazar fəaliyyətinin səmərəliliyinin daha da yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər. Fikrimizcə, təsərrüfat rəhbərləri arasında sorğuların müntəzəm olaraq hər il keçirilməsi məqsədamüvafiqdir.

Nəticə

Ümumiyyətlə, bütövlükdə kənd təsərrüfatının, o cümlədən onun maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsi fasiləsiz xarakter daşmalıdır. Bu, onunla əlaqədardır ki, texniki və texnoloji üstünlüyə malik olan istehsalçı həm də rəqabət üstünlüyü əldə edir və bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyətini davam etdirmək imkanları qazanır. Bu zaman resurslara tələbatın planlaşdırılmasından və qiymətlərin tənzimlənməsindən bir vasitə kimi istifadə edilməsi aqrar sahənin iqtisadiyyatın başqa sahələri ilə istehsal-iqtisadi əlaqələrinin yaxşılaşdırılmasını və həmin əlaqələrin bu sahədə fəaliyyət göstərən məhsul istehsalçıları üçün daha əlverişli olmasını təmin edir. Göstərilənlər onu deməyə əsas verir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istehsal ehtiyaclarını ödəyən maddi-texniki resurslarla təminatı mexanizmi yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq ardıcıl təkmilləşdirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.
2. А.В. Голубев. Диспропорции аграрной экономики России // Известия ТСХА, выпуск I, 2013 г.
3. Аграрная политика /Под ред. профессора А. П. Зинченко. Москва: Колос, 2004, с. 43-77.
4. В.З. Мазлоев, А.Н. Семин, Н.В. Боровских. Конкурентные стратегии аграрных организаций. – М., Колос, 2009. – 466 с.
5. Экономическое регулирование воспроизводства в аграрном секторе экономики / М.: НИПКЦ Восход – А, 2008 – 132.
6. Экономика и управление аграрным производством / Под ред. Академика В.В. Кузнецова, Ростов-на Дону, 2008. 720 с.

Sevil Aydin Maharramova

PhD student of the Scientific Research Institute of Agromechanics

Mechanism of development of material and technical base of agriculture in the conditions of market relations

Summary

The article examines the current state of development of agriculture and its material and technical base. The difficulties faced by various forms of economic activity in obtaining material and technical resources in this field were considered, and scientifically substantiated proposals were given to overcome these difficulties. It was noted that in order to improve the supply of material and technical resources to producers, it is important to conduct regular surveys among them and on this basis to determine the demand for material and technical resources.

Keywords: *agriculture, intermediate consumption expenditures, material and technical base, price regulation.*

Магеррамова Севиль Айдин кызы

Докторант Научно исследовательского института агромеханики

**Механизм развития материально-технической базы сельского хозяйства
в условиях рыночных отношений.**

Резюме

В статье рассматривается современное состояние развития сельского хозяйства и его материально-техническая база. Были рассмотрены трудности, с которыми сталкиваются различные виды хозяйствующих субъектов при получении материально-технических ресурсов в этой области, и были даны научно обоснованные предложения по преодолению этих трудностей. Было отмечено, что для улучшения поставок материально-технических ресурсов производителям важно проводить регулярные обследования среди них и на этой основе определять спрос на материально-технические ресурсы.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, промежуточные потребительские расходы, материально-техническая база, регулирование цен.*